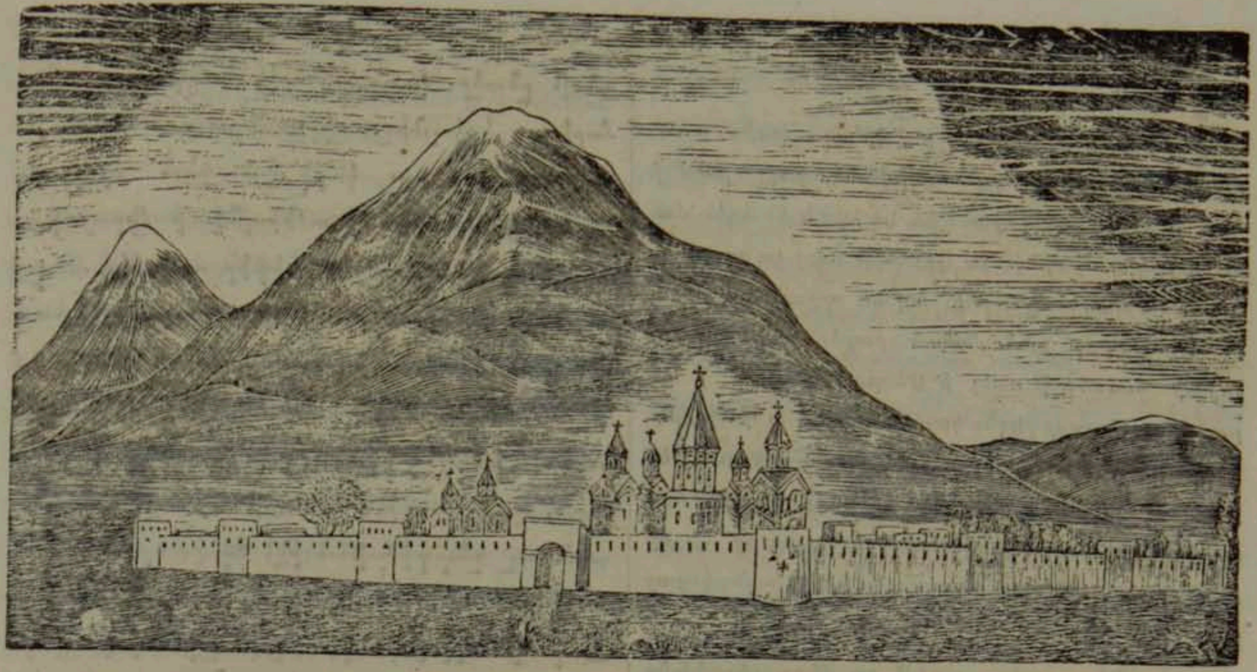

ԱՐԱՐԱՏ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԹԻՒ Ը. ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1869 Բ. ՏԱՐԻ

597

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Եպիփան Եպիսկոպոս

ԵՒ ՆՈՐԻՆ ՃԱՌ

Ի ճառից Երանելւոյն Եպիփանու Եպիսկոպոսի(*) *Սաղամինայ քաղաքի զյետագայ Նշանաւոր ճառ, որ վասն Ս. դաստառակին Քրիստոսի, որ ցարդ ոչ ի լոյս ածեալ մնայր ի հին ճառընտիրս ինչ*(**) *Մատենադարանի Մայր Ս. Աթոռոյս, փութամբ տամ ի լոյս միջոցաւ Արարատոյ մերոյ հրաւիրելով միանգամայն զուշադրութիւն հնագէտ բանասիրաց ի հետաքրքրական զննութիւն, որք ունին անշուշտ քաղել*

(*) [illegible] 403 [illegible]

(**) [illegible]

գիտելոյ ինչ ինչ զԱզգային անցելութիւնս ի պատմութեան ճառէս յայսմանէ։

Ի չորրորդում դարու գոլով գրեալ ճառիս այսորիկ ի վերոյիշատակելոյն Եպիփանէ, ըստ որում ի նոյն դարու փայլէր Երանելին Եպիփան եւ եղեւ ժամանակակից ոչ միայն Ս. Գրիգորի Բ-րդ Լուսաւորչին Հայաստանեայց աշխարհի, այլ եւ սրբոյն Սահակայ եւ Մեսրոպայ անձանձրոյթ քարոզչաց Ազգիս։ Աւասիկ ճառանիւք առեալ ի Մեսրոպայ կամ ի նորուն աշակերտաց յերկնակաց Կորիւնայ եւ ի Յովսէփայ Պաղնացւոյ ճեղեալ ի Հայկական բարբառ եւ ի գիր։ Իսկ թէ յոր լեզու էր գրեալ բնագիրն, ճառանակադաղեալն երեւի զկոնկի լեզու ասորւոց(***), զի ի Միջագետս էր գրեալ դուցէ եւ ի Միայնակեցաց առաջնորդին Ասանիտոնիոյ։

Իսկ զինչ արդեօք առիթ շարժեաց զերանելին ճառել յաղագս Տէրունական պատկերին Քրիստոսի ի դաստառակին սրբոյ,— մեզ երեւի որպէս եւ զիտեմք յայս բանս Երանելւոյն «[illegible]». Ըստ այս է շարժառիթ Եպիփան փիլիսոփային Եգեացի, որ լուեալ յեղեալից զանուն եւ զհամբաւ իմաստութեան եւ ճանճարոյ Երանելւոյն Եպիփանու մեծի, չոգաւ յանապատն փորձել զնա կամ վիճել ընդ նմա ի վերայ ինչ ինչ բանից, (որ եւ ապա ճառագաւ ի Քրիստոս եւ մկրտեցաւ ի Հիպարինէ. եւ յետ ուրուք ճնդեսասնից ընկալեալ զաստիճան քահանայութեան միայնակեցաւ յանապատի անդ Ասանիտոնի մինչեւ ցմահ)։

Թէպէտ եւ ի ճառիս յայսմիկ գոն տեղեկութիւնք ինչ ոչ ազատ յանուղիղ ծանօթութեանց, որպիսի է զգրելն զԱբգար որդի Տիգրանայ, եւ այլն, բայց սակայն են եւ նկատելի աղբիւրք ինչ Ազգային պատմութեան, զորս պարտ է ընդունել իբրեւ ի ժամանակակցէ եւ արժանի հաւանականութեան, ուստի եւ հաւաստիմ եւ ստուգապատում տեղեկութիւնք։

Զոչինչ աւելի փոփոխութիւնս մուծաք ի ճառիս յայսմիկ, բայց միայն զ——ն ըստ նախնեաց, ուղղեցաք ըստ արդեան սովորական գործածութեան ։, զտարբերութիւնս երից օրինակացն նշանակելով ի ծանօթութիւնս ի լուսանցսն, եւ մերթ զաստեղ պատշաճագոյն բառս ինչ եւ զիմաստս ընդունելով յերկուց օրինակաց, համաձայն տեսեալ միմեանց.

Ս.

[illegible] 1277։ [illegible] 15-րդ [illegible] 14-րդ [illegible]։

(***) [illegible]։

ԵՐԱՆԵԼՈՅՆ ԵՊԻՓԱՆՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏԻ ԿԻՊՐԱՑԻՈՑ, ԱՍԱՑԵԱԼ ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՐԲ ԵՒ ՆԿԱՐԱԳՐԵԱԼ ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐԻՆ Ի ԴԱՍՏԱՌԱԿԻ ՍՐԲՈՅ[1].

Աստուածայնն լուսովն և երկնաւորն Նորուն[2] խնամատացեալ իմ անհասիրիս, ես և ծածկելոյն խնդրողիս, և ունիմ ձեռել զանհաս հրաշից անձառելոյն իմն Հեխումս: Ամենեցուն, որք ականն ունին Նմա հաւատալ 'ի փրկութիւն, զոր և արար առաւօտ: Ոն իսկ և առնելոց ես[3] է առ յապա, և յանփոփոխանն յաւիտենան: Բայց արդ պատմեմ զառանցելոց ժամանակաց եղելութեան իրս: Զասա և նորօք խմացեալ, մանաւանդ թէ և ուսեալ ես լինին զբազք ամենայն, որ շահաւոր և օգտակար Հաւատացելոյն որ առ Աստուած օժանդակելով շնորհօք պարզեւն և զհոգւոյն փրկութիւն, ես առ ուել զխորհրդոյն[4], նա և որ կամին ուսանել[5] յօժարելով առ այն հանդէս: Քանզի[6] և յետ մեռանելոյն Աղէքսանդրու Մակեդոնացւոյ, զօրացեալ եղեն հայկազունք տիրելով բազում ազգաց և ազանց:

Նա եկեալ 'ի մէջ նոցա Արշակ քաջ յորդւոյն Արեթեան. օն անդր և մեծայաղթութեամբ և սաստիկ պատերազմաւ բազում և Աքամենեան զօրօք բախեալ զբանակոյն զօրացն Անտիոքայ զԱնտիոքոս, և սպան զնա սրով իւրով, և առ զմեծն Անտիոք և զՆաւփիլոն: Ոն իսկ և զաշխարհ ամենայն և զերկիս որ 'ի ծովս, և տիրեալ համայնից 'ի կամս բարձրելոյն Աստուծոյ, որ կացոյց զնա թագաւոր ամենայն ազգաց և ազանց, ես և զորդիս նորա զկնի մահուան նորա զամս բազումս:

Այլ և որպէս ունի սոփական Ամենաթագաւորն Պտղոմէոս առնել յիւրում անհասանելի մեծութեանն զոր ինչ և կամի, զարձեալ նուաճեաց զթագաւորսն Հայոց և Պարսից և զարևելեանս ամենայն և զարձեալ զօրացեալ եղեն մակեդոնացիքն, և որպէս ընդ ձեռս լինէին առ նմա հայկազունքն և պարթևք, և արևելեանք, թէ և հնազանդ իսկ:

Արդ յայնմ նուագին 'ի զաւակացն առն[7] քաջին Արշակայ՝ ծնեալ եղև յառաջ զալով[8] մանուկ հզօրագոյն և համանուն հօրն իւր նախնւոյն Արշակայ: Սա և 'ի նախնի ժամանակագրացն ընթերցեալ զնոցա հայրն և զհաւուցն զարարմն քաջութեանն[9]. Նա ինքն զօրացեալ խրախուսելով 'ի բաց եհաց ապստամբելով 'ի մակեդոնացւոյն իբրև նշխահելով զթագաւորսն նոցա, և անդէն հրամայեաց զօրավարացն զամենայն հեծեալս և զհետևակս զօրաց իւրոց գումարել[10] 'ի մի վայր և եկեալ յաշխարհէն իւր սփռեալ բնակեալ յերկիրն Մարաց և Պարսից և Քուշանաց և Ասորւոց և Եղիմացւոց և հաւանեալ զամենայնն, որպէս զիւրն օգնականութեամբ զօրացեալ և սեալ զխառղացն շնորհս նոցա մակարդեցին կուռ զնա Պարթև Ար-

1. Յօրինակին պակասէին վերջին երկորին բառքն:

2. Յօրին. այսպէս էր. Աստուածային լուսով և երկնաւորին որ առնէ ինձ խնամատարել. և որ ըստ կարգին:

3. 12-րդ օրին. էր:

4. 12-րդ և 13-րդ օրինակս է ձեռագրաց:

5. Գաղափարն ուսանելով ունէր

6. 12-րդ օրին. որպէս ասա, նոյնպէս և յայլ բազում տեղիս ունէր զի:

7. 12-րդ և 13-րդ օրին. առն:

8. 13-րդ օրին զալով:

9. 12-րդ օրին. աստի պակաս էր մինչև ցայն վայր զՊետրոսին նոցա:

10. 13-րդ օրին. ժողովել:

շալ. և համանման Աստուած որդի և ամուսնա-
նաց զնա Տիգրան, և մեռաւ Հայր նորա Պարթև Արշակ Արքայ Հայոց: Եւ անդէն առ զթագն և զաթոռ թագաւորութեանն նորա որդի Տիգրան Պարթև Արշակունի: Եւ յետ ամաց անցելոց ժողովեալ զօրս բազումս որպէս և ունէր հնազանդեալ ընդ ձեռամբ իւրով թագաւորութիւնս վեց՝ Հօրն իւրոյ նուաճեալ որպէս և կանխեալ ասացաք, զՄարաց և զՊարսից, զԲուշանաց և զԱսորւոց, այլ և զՆախմացւոց. նա և զիւրն սեփական՝ որ և Հայաստանեայցն ամենայն, և յառաջ խաղացեալ փայլ խրոխտ և մեծաւ յաղթութեամբ՝ ոսկեպատ կառօք և սպիտակ երիվարօք լծելովք[11], և ծածկեալ ոսկեթել դիպակօք՝ որ և առ տեսութեանն ահաւոր երևեալ և զարհուրելի: Եւ առ փութանակի զմեծն Բաբիլոն՝ և զամենայն աշխարհ նորա յարքայէն Արշաւրայ՝ կոտորելով զնա և զզօրս նորա:

Եւ հրամայեաց շինել քաղաքս երկուս, զՈւռհայ և զԱմիթ, 'ի[12] միջակ Սեմայ որդւոյ Նոյի անդրանկի և եղբօր Յաբեթի կրտսերոյ, և նախնւոյ հօրեղբօր իւրոյ, յորոյ և ինքն Տիգրան, իսկապէս յորդւոյն Յաբեթի, որ և նախնի Հայր Հայկազեանցն ամենայն: Եւ տայ զերկու քաղաքն զԱմիթ և զՆոգեխոյ՝ Աբգարու որդւոյ իւրոյ՝ անելով զնա թագաւոր որպէս և ինքն 'ի Հօրէ իւրմէ, ի կատարումն ասացելոցն, Աստուածահաճոյ հօրն մերոյ Նոյի՝ որ և օրհնեաց զԱբեթ ասելով, «Ընդարձակեսցէ Տէր Յաբեթի, և բնակեսցէ 'ի տան Սեմայ եղբօր իւրոյ, և եղիցի Քանան[13] ծառայ նորա», ուստի և այն իսկապէս եղեալ վճարեցաւ: Քանզի Բաբիլոն վիճակ Քամայ, և նորա ծառայեցին բազում ամս որդւոյն Յաբեթի, Տիգրանայ որդւոյ Արշակայ՝ Հայոց Արքայի, զամենայն աւուրս կենաց իւրոց: Օն անդր և բնակէր արքայն Հայոց Աբգար 'ի քաղաքն իւր Ուրհայ, և հրամայեաց լինել անդ 'ի ներքս ի քաղաքին Ուրհայ երեք բիւրս հեծելոց՝ տամբք և որդւովք որոյն[14] 'ի հետևակ զօրաց Հայկազունս[15] սեպհական, որպէս նորատունկս ածել և սերմանել անդրէն: Բայց և բնակիչք քաղաքին և ամենայն միջագետաց խորին ես Ասորիք էին. ուստի և զօրանայր խօսն և լեզուն ասորի սակս յաճախութեան 'ի տուրևառս վաճառացն. այլ և հարկահանք ժողովոյն բազումքն յասորւոց են էին, ոյք 'ի դիւանի անդ նստելով պահանջէին զուղ Ասորի: Նա և մանկունքն խաղալով 'ի հրապարակս նոյնպէս ասել և լսէին:

Օն իսկ՝ և Հայկազունքն յարքունիս և 'ի պատերազմունս պարապեալ պատրաստէին: Զի բազում ես էր երկու ես կողմանց, յԱթուրայեցւոյն և 'ի Քաղդէացւոյն համապալ 'ի սուր և 'ի սով լինելով: Արդ այսու պատճառաւ Հայորեայն[16] ամենայն և մեծամեծ[17] աւագանին և որդիք նոցա ես առաւել և[18] որդւոց որդիք նոցա 'ի տուրևառս: Օն իսկ և զօրքն ամենայն զվճարս թոշակացն, 'ի հարկահանաց Ասորւոյն առ-

11. յ2-րդն, ջնջեալ էր բանս ԼԾԵԼՈՎՔ:
12. յ2-րդն, ԵՒ ՄԷՋ.
13. Ի գաղափարին ՔԱՆԱՆ:

14. Ի գաղափ. ջնջեալ բանն ՈՐՈՅՆ:
15. յ2-րդ օրին. պակաս էին աստի մինչ ցտեղին, ուր ասի, ԵՒ ԽՆԴՐՈՒ ԸՆԴ ՀՐԱՄԱՆԻ [illegible]:
16. Ի գաղափարին ջնջեալ էր ՈՐԵԱՅՆ և կրճատ մնայր ՀԱՅ:
17. յ3-րն, ՄԵԾ ԱՒԱԳԱՆԻՆ:
18. յ3-րդն պակաս էր ԵՒ շաղկապն:

եալ, 'ի խօսս և 'ի գիրս տառի հարկէին և անդրէն և 'ի նոյն կրթեալ և ուսեալ եւս լինէին, որպէս Իսրայէլ 'ի Բաբիլոն մնացեալ զեւր սեփականն, և ամենեքեան զԲաղդեացւոյն ուսեալ խօսէին, մնալով 'ի հաւատս և յազգս եբրայեցի: Խոկապէս և Հայկազունքն մնային յազգս իւրեանց. և սոփոկան (սոփորական) գտան 'ի լեզուս տառի: Բայց եւ աշխատանաւս բանիւ հասուցի զսիրոյս բանին իմաստութեան առ իլին[19] ճըշմարտութեան, ուստի և իմն ժառանգ և համանուն 'ի կամս Աստուծոյ և իւրն իսկ անձնիշխանութեան մի եւ է 'ի գլխաւոր նախնի Հայկազնեաց և յօժար 'ի լսել և յուսանիլ վասն իւրն սեփական Ազգին, զիրսյն ամենայն եկեղեցեան և առ ձեռպատան իւր լինելոյ. եւ և վասն ՏեառնՍրբոյն Արարածոյ անօրէնութեան, զի Թերեւս կարիցէ հասու լինել փառուց նորա:

Ուստի և ես փառաբանել առ Հայցումն նորա վասն Տեառն, լինել զնա անօթ ընտիր, վասն այնորիկ և պատշաճ համարեցայ երկայնել, զի շահեսցայց եւ զնա. և չէ՛ փոքր ինչ, այլ կարի մեծագոյն՝ որպէս և Արարիչն բնութեանց ամենայնի 'ի վերայ Աննարեր ուսոյն 'բարձեալ երեր առ եօթն տարով ամենայն զօրաց երկնաւորաց գալ և խնդալ ընդ դառնիլ ոչխարին կորուսելոյ: Ոն իսկ և երջանիկն Պօղոս ընդ ամենեսեան միապէս լինելով, առ 'ի շահել զամենայն, և ես օրինօք և բանիւ իմաստութեան զամ յառաջադրեալ 'ի խնդիրն փրկաւէտ: Բանզի յիրաւոն է 'ի մի ամի Թագաւորութեան իւրոյ՝ Արտաշր որդի Տիգրանայ՝ որդւոյ Արշակայ Պարթեւի՝ Արքայի Հայոց, առաքեաց զմեծ իշխանն յանուանէ Անանէ զՏէրն Ադահունեաց՝ տասն պարմբք պատուաւորօք՝ առ Օգոստոսկայսրն Հռոմայ. քանզի և ունելով ունէին սէր կատարեալ առ միմեանս՝ 'ի նախնեացն բնաւորեալ հաստատութեամբ:

Ուստի և 'ի հաւատոյն մեծ արքային Կոստանդեայ զՔրիստոս Աստուած և Տէր կենդանեաց և մեռելոց, նմանապէս և Տրդատ արքայ Հայոց մեծաց՝ սէգն այն և յաղթօղըն, յօժարութեամբ կամեցան տեսանել զմիմեանս, և խոկապէս հաստատիլ 'ի հաւատս Հօր և Որդւոյ և Սուրբ Հոգւոյն սիրովն Քրիստոսի: Ոն իսկ և հաստատեալ զԵկեղեցին Քրիստոսի 'ի վերայ Առաքելական վիմի, ուստի և մի Հօր Յարութեան որդիք՝ առեն, և են, Հայք, և Հռոմայեցիք Յունացիք և այլք բազումք. բայց յայժմ նուազի սակս Բաբելոնացւոյն և Քաղդէացւոյն եւ և Մուսլման. առաքեաց զԱնանէ և զօրս ընդ նմա՝ առնուլ խրատ յԱրքայէն, թէ՝ որպէս արասցէ և կամ օգնութիւն հասուսցէ[20] զօրացն Հռոմայեցւոց:

Եւ նոքա 'ի դառնալն 'ի Կայսերէն զան յԱսորեստանէ, և տեսեալ զՏէր Յիսուս և զամենայն մեծամեծ նշանս զոր առնէր 'ի վերայ ամենայն ախտաժետաց՝ բժշկելով զնոսա, և եկեալ պատմեցին Արգար[21] Արքայի Հայոց. և նա անդէն զուշով ածեալ զգալ մեղուցն և զգնալ յերկրպագութիւն Նորածին Արքայից Արքային և Տեառնորդւոյն արարածոց Յիսուսի Քրիստոսի, նա և զեւրն իսկ՝ որ 'ի ձեռն նոցա ընձայեաց Արարչին մեր և փրկչին: Եւ իսկոյն Աստուածայն և հրաշքերբ սիրով Հոգւոյն փառեցաւ 'ի սէր նորա, և սակաւ ինչ առա

19. Յ5րդն Ե—Ի:

20. Յ2-րրն Լ ...

21. Յ2-րդն ԱԷ...:

րըս Թաղացոյց եկեղեցին 'ի Կեսարիէ՝ հանգչել:

Օն իսկ և դարձեալ պատարագօք սաքեաց զնոյն ինքն զՆոռամէ տասն ապաշխարն որ էին իսկ ընդ նմա, այլ և այլ մի պատկերագործ և իմաստուն և ճարտար՝ զիեաց և մուրհակս իւրովն կնքեալ մատանեաւ, կոչելով եւ զՏէրն մեծաւ պատուով. և եթէ ոչ կամեցցի գալ, ձեռացուցէք զԱստուածանման պատկեր նորա՝ ոսկւով ընդելուզեալ կարի եւ լաւագոյն, զի տեսանելով իմ զայն, սփոփեցայց. զի թէ ոչ մեռանիլ հասանէ ինձ յաստուածային գթոյ նորա, որով և փութալ կամ որպէս հասեալ սիրով անբիծ և անարատ յԱստուած և 'ի փրկարար պատկեր նորա: Եւ նոքա եկեալ գտոյին փութանակի 'ի հրամանս արքային. և հասեալ անդ յԵրուսաղէմ և հանդիպեցեալ Տեառն, երկրպագեցին և ոչինչ յառաջեցին, որպէս իմաստնագոյնս կարծեցին առնուլ զնկարագիր պատկերին և առս բաղաքել. և[22] իբրև ոչ կարացին[23], քանզի յառաջնումն հանդիպմանն տեսին զնա՝ որպէս քաղցր երիտասարդ, որպէս և էին իսկ: Իբրև կամեցաւ սրբատուրն նշանագրել, և հայեցեալ 'ի նա իբրև բարեխօսիլ ծերունի, և լինէր խափան գործոյն: Եւ դարձեալ յաղագել առ այն սակաւ մի, և ունէր կազմել զպատկերն: Օն իսկ և տեսանէր՝ անտանն Աբգարեթեց որպէս մանուկ ամաց երկոտասանից, կամ աւելի. և նոքա երկուցեալք առ այն զարմանալին: Եւ պատկեր աւուրն շաբաթ, և առ փաղեն միաշաբաթ: Եւ Տէրն ցայգօթ աղօթեալ, ոչ կարացին հանդիպել նմա: Եւ եկեալ անդէն 'ի փաղուեան աւուր միաշաբաթին 'ի Բեթանիա և ամենայն աշակերտք նորա երկոտասանքն և եօթանասունքն[24] օն իսկ և բազում ժողովուրդք ընդ նմա, բառ Աւետարանին բանի՝ որ ասէ. "Գնայ Յիսուս յԵրուսաղէմ աշակերտօքն և բազում ժողովրդովք", զոր և ասացաք յիւրում նուագին. և նոքա զհետ գնալով տեսին զայն ամենայն մեծութիւն և զփառս յաւուրն բարեկենդանութեան Աստուածորդւոյն և սուրբ Թագաւորին, և 'ի կատարումն աստուածային խորհրդոյն, և գնալ նորա 'ի տան Գամաղիէլի, մնալ և նոքա յարտաքին սրահն, և 'ի ձեռն Փիլիպպոսի և Անդրէի տեսին զՏէրն արարածոց՝ երկրպագելով նմա. և նորա ընկալեալ զնոսա աստուածային ողջունիւ, և անդէն հրամայեաց Թովմայի գրել պատասխանի արքային[25] Աբգարու՝ անդէն[26] 'ի տան Գամաղիէլի: Քանզի իբրև 'ի ծածուկ լինէր անդ Տէրն, որպէս և ասէ իսկ երանելի Աւետարանիչն Յովհաննէս, "Զորս՝ թաքեաւ 'ի նոցանէ": Եւ օրհնեաց զնա և զքարտէզ նորա[27] Անանիա, և ասաց. "Մի երկիցես յամբարշտէն Երշաւրայ Նարսիացւոյ[28] և ոչ 'ի զօրացն քաղդէացւոց, նաև ոչ 'ի փառաւորէն Աթուրայ Մասուրացւոյ, զի ոչ կարասցեն նոքա քեզ յաղթել և ոչ քաղաքիդ այդմիկ տիրեսցեն՝ մինչ կամ սուրբ, զի ես արդ ընդ քեզ եմ":

Օն իսկ և յաւուրն Աբգարու կատարեցան ասացեալքն 'ի Տեառնէ Յիսուսէ. զի ոչ կարացին նախասացեալքն տիրել քաղաքին և ոչ նեղել զնա[29]. մնացուցին և ինքեանք յաղթեալք զառն յարքայէն Աբգարայ, յորժամ հաւատաց զՏէր Յիսուս Քրիստոս՝ Աստուած և Տէր կենդանեաց և մեռելոց: ([illegible]):

22. յ3-րդն պակասէր և:

23. Ի գաղափ. [illegible]:

24. յ2-րդն պակասէր [illegible]:

25. յ3-րդն պակասէր [illegible]:

26. յ3րդն պակասէր [illegible].

27. յ2րդ և յ3-րդն [illegible]:

28. յ2րդն պակասէր աստի մինչև ցայն վայր [illegible]:

29 յ2րդն պակասէր [illegible]: